

„Tűzoltó leszek, s katona, vadakat terelő juhász...”¹

(Álmok és realitások; a magyarországi cigány értelmiség tanulási motivációi, életpályája)

*Szabóné Kármán Judit karmanj@t-online.hu Semmelweis Egyetem Budapest
PTE BTK Neveléstudományi Intézet Oktatás és Társadalom Doktori Iskola*

Magyarországon az utóbbi évtizedekben a cigány értelmiség formálódásának lehetünk tanúi. Egyre sürgetőbb össztársadalmi érdek, hogy hazánk legnagyobb, s leginkább esélytelen, hátrányos helyzetű, aluliskolázott kisebbsége kinevelje magából a tanult, diplomás képviselőit; orvosait, tanárait, jogászait, mérnökeiket. Ehhez a folyamathoz mindenképp szükség van a többségi társadalom segítségére, támogatására. A segítség akkor lehet igazán hatékony, ha ismerjük az értelmiségivé válás útját, annak nehézségeit, a romák/cigányok sajátságos helyzetét, közösségi, egyéni motivációit.

Doktori kutatásom első szakaszában feltártam és leírtam a hazai cigány értelmiség kialakulásának történetét a legelső, 19. századi adatoktól napjainkig. Vizsgáltam a hetvenes években egyre öntudatosabbá váló, igen vékony roma/cigány diplomások életútját, önszerveződését, tevékenységüket, kapcsolatukat az adott társadalmi-, politikai helyzettel.

Következő lépésként ún. „hólabda – módszerrel” cigány diplomások körében végeztem a kutatásomat; arra kerestem a választ, hogy társadalmunk e stigmatizált sorsban élő tagjainak milyen lehetősége van az értelmiségi létbe való felemelkedésre, s mekkora „árat” kell ezért fizetnie. Vizsgáltam, hogy válaszadóimat kik motiválták a tanulásra, cigány illetve nem cigány környezetük miképp fogadta kiemelkedésüket, változott-e velük szemben a többségi társadalom magatartása, elszakadtak-e, s milyen mértékben gyökereiktől, s működik-e még a hagyományos, megtartó rokoni kapcsolati rendszer. Helyzetüket és mentális állapotukat zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó, általam készített kérdőívvel, valamint hazai és nemzetközileg standardizált mentális állapotmérő skálákkal, tesztekkel mértem.

Kapott kutatási eredményeimet részletesen feldolgoztam, publikáltam (Szabóné 2004).

Kutatásom jelenlegi szakaszában további kérdőíves felméréseket és mélyinterjúkat készítek, melyekben elsősorban vizsgálom a tanulás motivációi mellett a segítő és gátló tényezőket, a kultúraváltás szükségességét és mértékét, valamint következményeit, a roma/cigány női diplomások életútját, az első és másodgenerációs cigány értelmiség helyzetét, a tanulás hatását a szűk és tágabb cigány közösségekre, a roma/cigány családokban a lányok továbbtanulásáról vallott nézeteket.

A kutatás, kutatási mintám

Értelmiségi meghatározásomban – a sokféle tipológia közül – a Kardos-féle értelmezést használom; e szerint értelmiségi az iskolázott, felsőfokú végzettséggel rendelkező ember.

Cigány értelmiségi: cigány származású, magát cigánynak valló, diplomás személy.

Mintámba a már említett „hólabda – módszerrel” kerültek be a válaszadók; első adatközlőim a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának romológia szakos hallgatói, oktatói voltak (tanítványaim, kollégáim), ők adtak új címetek, akiket felkeresve újabb interjúalanyokhoz jutottam.

Kutatásom – bár kiterjed az egész országra, férfiakra és nőkre, városi, falusi, telepi cigányságra,

¹ Elhangzott: „Tanulás, tanítás, munkaerőpiac” Neveléstudományi Konferencia, Békéscsaba 2009.január 23.

idősekre, középkorúakra és pályakezdőkre – nem tekinthető reprezentatívnak, hisz még a hazai cigányság pontos számát sem tudjuk, nemhogy a cigány értelmiség arányára, összetételére vonatkozóan bárkinek is ebben az országban – beleértve a cigányságot is – akár hozzávetőleg pontos adata lenne. A reprezentatív mintavétel lehetetlenségét támasztja alá két adat: a 2001-es népszámlálás során 190000 fő vallotta magát cigánynak, ugyanakkor jól tudjuk – főleg azok, akik a cigánysággal közelebbi kapcsolatban vagyunk – romológusok, szociológusok, hogy ez az adat nem helytálló, becslések szerint a hazai cigány populáció 6-800000 főt számlál, cigány vezetők pedig 1 milliós roma/cigány népességről beszélnek. (A nagyságrendekkel eltérő adatok okait azt gondolom, mindannyian ismerjük; társadalmi elfogadottság, fenyegetettség érzése, asszimilációs kényszer, asszimilációs törekvés stb.) Munkámban épp ezért igyekszem minél nagyobb merítést végezni. Eddig közel száz válaszadóm kitöltött kérdőívet áll rendelkezésemre. Közülük mindegyikkel személyesen vettem fel a kapcsolatot. 23 mélyinterjút készítettem, ezek 3-7 órás beszélgetések eredményei.

20 kérdőív még az ország különböző pontján a válaszadóknál vannak, tervezek még 10-15 mélyinterjút, s legalább 20 kérdőívet kiküldeni. Úgy vélem, ennyi feldolgozott adat, s főleg a személyes kapcsolatok eredményeképpen korrekt választ kapok kérdéseimre, s kialakulhat egy valóságos kép a mai cigány értelmiségről.

Kutatási eredményeim (részleges)

Vizsgálódásom első szakaszát lezárva a megállapításaim közül a legfontosabbak:

1. Adatközlőim életútját elemezve megállapítható, hogy a diploma megszerzéséig vezető út a cigány fiatalok számára jóval hosszabb, mint a többséghez tartozó társaiké, több akadályt kell leküzdeniük, s ehhez igen erős motivációra van szükségük.
2. A vizsgálatomban szereplők 99%-a első generációs értelmiségi; többnyire gazdasági, kapcsolati, társadalmi tőke hiányával.
3. Komoly problémát jelent a „minta” hiánya is; cigányként értelmiségi, értelmiségiként roma/cigány mentalitás, viselkedés, identitás kialakítása.
4. Gyakran előfordul, hogy a diploma megszerzéséhez vezető út során a cigány fiatalok kiszakadnak tágabb közösségükből az elsajátított új stílus, kommunikációs technika, másfajta gondolkodásmód következtében.
5. A cigány értelmiség jelentős része – hacsak nem sikerül olyan munkahelyen elhelyezkednie, ahol többségében cigány munkatársak veszik körül, pl. cigány média: rádió, újság, televízió, alapítvány, önkormányzat, regionális iroda stb. – előbb-utóbb „szigetemberré” válik. „...múltad már nem kell, jövőd még nincsen”. Válaszadóim közül a többség különbözőképpen fogalmazta meg ezt:
„a cigányoknak túl magyar, a magyaroknak túl cigány vagyok.
„jó munkatársnak tartanak, de kávézni engem nem hívnak el....”.
6. A tanulásra buzdító erők közül kutatási hipotézisként egyértelműen külső erők dominanciáját feltételeztem. Úgy gondoltam egy ilyen tényező lehet az igazi motiváló erő. Ez a hipotézisem helytelennek bizonyult, mindenekelőtt a család ösztönző ereje a legnagyobb (56%), de fontos a tanító/tanár inspirálása, támogatása (23%), s igen nagy erőt adhat az elszánás – „*többre akarok jutni*” (14%) -, ez a motivációs erő kutatásom második szakaszában (azaz a négy évvel ezelőtti válaszadókhöz viszonyítva) erősödni látszik.
7. A feldolgozott adatok alapján is egyértelmű, hogy a rendszerváltás óta emelkedik a diplomával rendelkezők aránya a cigányság körében; nő a levelező tagozatokra felvételt

nyertek, a másoddiplomás képzésekben résztvevők száma, s egyértelműen nagy eredmény, hogy jelentősen megemelkedett a nappali képzésekre járó roma/cigány fiatalok aránya.

8. A diplomás cigány fiatalok fogadtatása mind saját közösségük tagjaiból, mind a többségi társadalomból hasonló – bár eltérő arányban – reakciókat vált ki.

A nem cigány környezet reagálását néhányan bővebben is kifejtették:

„elfogadják a végzettségemet, de a többségnek velem szemben mindig fenntartása van”

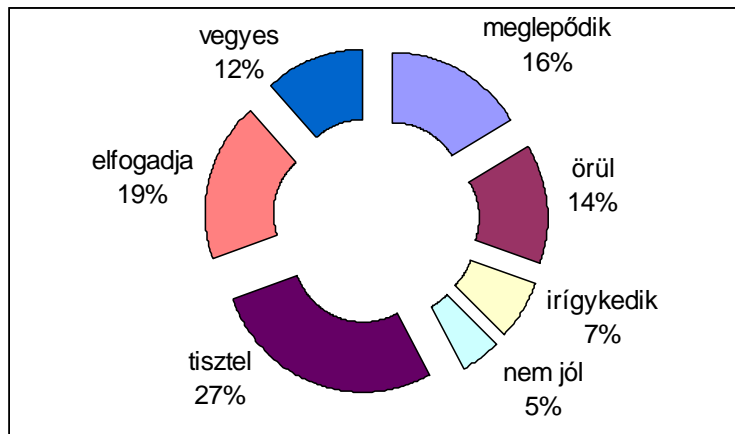
„tisztelnek, de állandóan bizonyítanom kell, ami dühöt vált ki belőlem”

„tisztelnek, de nem tudnak mit kezdeni vele”

„tisztelnek, de a szűkebb baráti körbe nem vesznek be”

„általában elfogadnak, de van, aki azt mondja, jó nekem ott, ahonnan jöttem”

1.sz. grafikon A nem cigány környezet reakciói a diplomás cigány ember felé

„a magyaroknak nagyon cigány vagyok”

A nem cigány környezet reakcióit mutatja a 1.sz. grafikon.

A cigány környezet is megosztott a fogadtatás szempontjából, a leggyakoribb reagálások a következők:

„már valahogy nem érznek közéjük valónak, s ez rossz”

„szüleim büszkéek rám, de rokonaim megvetnek, mert „más” lettem”

„a cigányoknak a tanultságom miatt nem vagyok cigány”

„van, aki azt mondja, minek ennyit tanulni egy cigány lánynak”

„örülnek, de van, aki a hátam mögött irigykedik”

„örül a szűkebb családok, de a rokonaim lenéznek, „minek kellett ez neked” „

„örülnek, gratuláltak, de úgy érzem, „kívülálló” lettem”

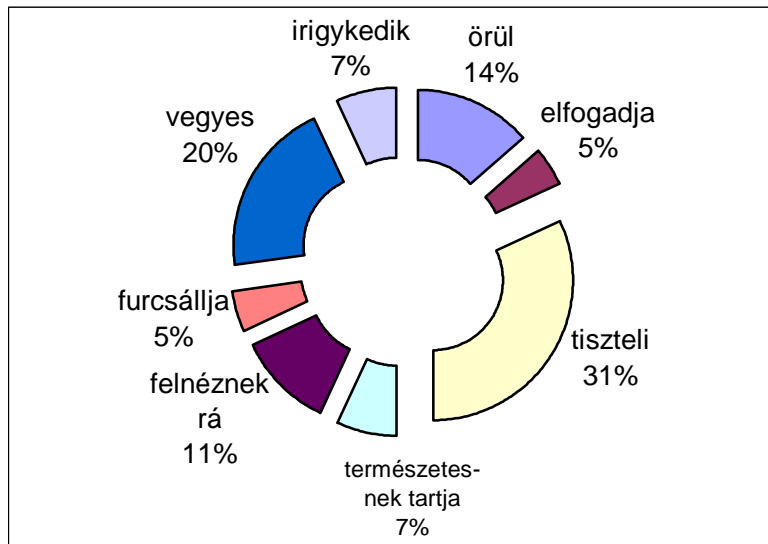
„tisztelnek, de néha azt hiszik, már nem tartozom közéjük, beképzelt vagyok stb., pedig én is roma lány vagyok”

„elfogadják, de furcsállják”

„elfogadják, de nem teljesen értik”.

A cigány környezet viszonyát értelmiségivé vált rokonukhoz, ismerősükhöz, családtagjukhoz az 2.sz.grafikon ábrázolja.

2.sz. grafikon A cigány környezet reakciói a cigány diplomás ember felé

Összehasonlítva a nem cigány és a cigány környezet cigány diplomásokkal kapcsolatos reakcióit, a következő eredményt kapjuk (1.sz. táblázat).

1.sz. táblázat Nem cigány és cigány környezet reakciói a cigány származású diplomások felé

	Nem cigány környezet reakciói	Cigány környezet reakciói
Pozitív reakció (öröm, tisztelet stb.)	60%	68%
Vegyes fogadtatás	12%	20%
Értetlenül, furcsán fogadja	16%	5%
Negatív reakció (irigykedés, elutasítás)	12%	7%

A táblázatból leolvasható, hogy mind a cigány, mind a nem cigány környezet többsége pozitívan viszonyul a diplomás cigány emberekhez. A nem cigány környezet inkább meglepődik, furcsállja, ha egy cigány ember diplomás lesz, a cigány környezetben viszont magasabb a vegyes fogadtatás aránya. A többség negatív reakciói jóval gyakoribbak, mint a saját környezeté.

Kutatásom jelenlegi szakaszában igyekszem tovább árnyalni a roma/cigány értelmiségről kialakuló képet.

Úgy tűnik, hogy az utóbbi években némileg elfogadottabbá válik mindkét közegben a roma/cigány diplomás, bár ez a cigány közösségeket tekintve erősen függ a lakóhelytől, szociális helyzettől, a hagyományörzés mértékétől. A többségi társadalomban is megindult a változás – többször meg is fogalmazódik a cigány értelmiség artikulálódása, megnyilvánulása, megszólalása iránti igény (különösen az utóbbi hetek, hónapok eseményei kapcsán) -, de a diplomás cigány fiatalok tapasztalatai inkább negatívak e téren, többnyire elutasítást érzelnek, előítéletekkel találkoznak; rasszjegyeik alapján ítélik meg őket, felsőfokú végzettségükről mit sem tudva/tudomást sem véve. Egyik válaszadóm így fogalmazott: „*A cigány diplomásan is csak cigány marad.*” Kivételt képeznek talán azok néhányan, akik médiaszereplőkké váltak, egy-egy alapítvány élén állva rendszeresen megszólalnak, hallatják hangjukat.

Kutatási mintám foglalkozás szerint igen sokszínű; jogász, vállalkozó, családgondozó, fejlesztő pedagógus, angol tanár, előadóművész, zenész, katolikus pap, lelkész, újságíró, szociális munkás, egyetemi tanár, óvopedagógus, gépészmérnök, operaénekes, író, költő, kutató, ötvös, roma referens, média szakember, szociológus, pedagógus található köztük.

A tanulás motivációi között a fiatalabb generációnál egyre inkább megjelenik: „*más életet, jobb életet szerettem volna*”. Fiatal válaszadóim gyakran hivatkoznak motiváló erőként szüleikre, akik bár maguk írástudatlanok, vagy csak pár osztályt végeztek, de szigorúan fogták őket, elvárták, hogy az iskolában jól teljesítsenek. Igazi segítségként említik a különféle ösztöndíjakat, melyek nélkül talán nem is tudták volna végezni tanulmányaikat. Sokat elárul, hogy mindegyik diplomás fiatal nem cigány társaival egy osztályba járt, nem szegregált körülmények között tanult!

A diploma megszerzéséhez vezető úton nem jellemző az igazi kultúraváltás, inkább azt tapasztalom, hogy a többségük már eleve olyan cigány családból érkezett, ahol nem ápolják a hagyományokat, ill. annak csak kis részét őrizték meg (pl. temetkezési szokások – virrasztó). Egyértelmű összefüggés tehát nem tapasztalható iskolázottság és hagyományok elhagyása között, viszont arra van példa, hogy hagyományörző oláh-cigány közösségből származó – onnan a fővárosba költözött cigány (diplomás) nő megőrizte a hajvágási tilalmat, s ha hazamennek a falujába, nadrágját rögtön szoknyára cseréli, csak úgy megy a közösségbe.

A diplomás cigány nők életútja jelentősen eltér közösségük nem diplomás asszonyaitól!
Okai:

- a hosszabb időt, éveket igénybevevő tanulás miatt „kiöregednek”, ennek következtében párválasztási nehézségeik lesznek, nehezen találnak társat;
- a tanult cigány nők már kevésbé kívánják maguknak a hagyományos, alávett női szerepet, ezért nem saját közösségükből választanának partnert, házastársat;
- a vegyes - tanult cigány nő – tanult nem cigány férfi – házassága ma még ritka; mindkét közösség meggyőződése szerint ezek nem lehetnek tartósak a kulturális különbségek, s az előítéletek miatt.

Mindezen nehézségek ellenére a válaszadó nők a diplomás cigány nőket - azaz magukat - felvilágosultabbnak, szabadabbnak, a férfiakkal egyenlőbbnek tartják nem tanult cigány nőtársaiknál.

A diplomás cigány férfiakra jellemző, hogy gyakrabban választanak nem magasan iskolázott, a hagyományos asszonyszerepnek megfelelő cigány nőt házastársul.

(Természetesen a kapott eredményeket torzíthatja, hogy a fiatal diplomás cigány nők és férfiak száma még igen alacsony, ami nyilván befolyásolja a párválasztást.)

Véleményem szerint a 21. század a cigány nők emancipálódásának a korszaka lesz, már most észlelhetünk erre utaló jeleket, olyan ellentmondásokat, melyek a tradicionális közösségek

családi szerkezetét feszegetik. Mélyinterjúim során – másodgenerációs értelmiségi családban – igen komolyan felszínre került ez a probléma; a hagyományokat szigorúan őrző, diplomás idősebb cigány férfi feleségétől elvárja az alávetettséget, ugyanakkor felháborodottan beszél arról, hogy diplomás lánya – aki ugyancsak hagyományörző cigány férfihez ment feleségül – ahelyett, hogy akár nemzetközi karriert futna be, „csak” otthon van, neveli a gyereket, s a férjét kiszolgálja.

A diplomaszerezés jelentőségét többféleképpen fogalmazták meg: „*önbizalmat, magabiztosságot ad, általános intelligenciaszint emelkedést, több esélyt a munkaszerezésre*”.

”A többségi társadalom így pozitív képet is kap rólunk.”

”A diploma: belépő a társadalomba, könnyebben tekintenek egyenrangú félnek. Tudok annyit, mint más, nem dönthetnek a fejem felett.”

„Része vagyok a nagy egésznek.”

A diplomás cigány emberek „húzóerőként”, példaként szerepelnek közösségeikben; kivétel nélkül úgy gondolják, hogy gyermekeik továbbtanulását ösztönözni, támogatni fogják, mert ez ma már „alap”. (Az idősebb válaszadók gyermekeinek többsége egyetemen, főiskolán tanul.)

A cigány értelmiség szerepéről is kérdeztem válaszadóimat, befejezésül két erre vonatkozó válaszból szeretnék idézni:

„Véleményem szerint a roma értelmiségnek fel kellene vállalnia a cigányságát. Nagyon kevés dolgozik a cigányság érdekében. Inkább a versenyszférában vagy egyéb más területen helyezkedik el. A legnagyobb probléma, hogy a jelenlegi cigány politikusok az értelmes, okos cigány értelmiséget (fiatalokat) nem engedik hatalomra. 8 általánossal akarják irányítani a magyarországi cigány társadalmat. Ha értelmes vezetőink lesznek egyszer, jobb lesz a cigány társadalomnak, ők látni fogják, hogy milyen problémákat kell leginkább megoldani.” (26 éves roma referens, óvodapedagógus cigány nő).

„A cigány értelmiség folyamatosan keresi a helyét. Szinte közhelyként emlegetik, hogy az értelmiségi réteg nem fogadja be, nem tekinti egyenrangúnak (mintha létezne cigány diploma meg magyar diploma), a saját közössége pedig úgy érzi, már nem közéjük való. Legfontosabb, amit tehetne a cigány értelmiség, hogy legyen bármilyen munkakörben, vállalja fel származását. Ha ez megtörténne; cigányok és nem cigányok borzasztóan meglepődnének, hogy minden területen megtalálhatóak, és így talán mérséklődne az egyre nagyobb méreteket öltő puha és kemény rasszizmus.

Én sikeres embernek érzem magam, de milyen áron! Egész életünk bizonyítás! Mindezek ellenére hiszem és vallom, és igyekszem gyereket és felnőttest a tanulásra ösztönözni, mert a tudás, amit birtoklunk, lelki gazdagságot, harmóniát és reményt ad.” (55 éves művelődésszervező, újságíró cigány nő)

Irodalom

Szabóné Kármán Judit *A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota*
Educatio XII.évf.3.sz. 2004. augusztus Kutatás Közben pp: 459-465.

Szabóné Kármán Judit *Sar si von?*

Mentálhigiéné és Pszichoszomatika Akadémiai Kiadó Budapest 5(2004)4.sz. pp: 335-358.

